

Uniwersytet Zielonogórski
Wydział Humanistyczny
Instytut Filozofii
mgr Anna Słoniowska

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Tytuł: *Polska filozofia medycyny wobec eugenicznych wizji doskonalenia człowieka*

We debacie publicznej coraz częściej pojawia się termin *eugenika*, który nieustannie przywoływany jest w bezrefleksyjny, stereotypowy sposób. Prowadzi to do powszechnej symplifikacji idei eugeniki, w efekcie czego, w mowie potocznej, *eugenika* funkcjonuje w formie skrótu myślowego, z którym kojarzony jest nazizm, holocaust, eutanazja czy przymusowa sterylizacja. Tymczasem, tuż przed wojną, równolegle występowały przynajmniej trzy warianty eugeniki. Mimo wszystko dziś oceniana jest ona wyłącznie przez pryzmat eugeniki negatywnej – najbardziej radykalnego jej modelu. Rekonstrukcja idei eugeniki przeprowadzona w rozprawie miała na celu zbadanie różnic panujących w poszczególnych wariantach eugeniki. Przeprowadzona analiza doprowadziła do wniosków, które rzucają nowe światło na fundamenty teoretyczne idei eugeniki. Okazało się, iż różnice tkwiące w eugenicie dotyczą w istocie najbardziej podstawowego poziomu postrzegania rzeczywistości, a więc zależą od przyjmowanej a priori ontologii. W ten sposób narodził się pomysł włączenia eugeniki do klasycznego, metafizycznego sporu, z którego można wyprowadzić następujące pytanie: czy człowiek, jako jednostka i gatunek, podatny jest na kierunkową, świadomą i trwałą modyfikację?

W zależności od deklarowanej odpowiedzi, eugeników daje się podzielić na tych o orientacji materialistycznej oraz idealistycznej. Perspektywa materialistyczna charakteryzowała się wiarą w inteligibilność przyrody oraz misyjny charakter nauki. Towarzyszył jej pewien optymizm związany z przekonaniem o możliwości dowolnego kreowania materii organicznej. Eugenicy o tej proweniencji dążyli do zapanowania nad ewolucją gatunku ludzkiego poprzez ustalenie korzystnego kierunku zmian i utrwaleniu ich w kolejnym pokoleniu. Zupełnie inaczej prezentowała się rekonstrukcja głównych założeń eugeniki idealistycznej. Jej reprezentanci postulowali istnienie w przyrodzie pewnego

duchowego pierwiastka, który w rozumny sposób kieruje losami zarówno człowieka, jak i całych narodów. Zgodnie z tą hipotezą to, co upośledza człowieka, rasy, jak i całe narody nie ma struktury materialnej, nie jest poznawalne, ani podatne na żadną modyfikację. Z tego też powodu z koncepcją tą często wiązało się przeświadczenie o deterministycznym charakterze ducha oraz dziejów, co z kolei wytwarzało poczucie pewnego fatalizmu. Jeśli bowiem zmiana nie wchodzi w rachubę, jedyną opcją pozostaje eliminacja. *Znieść nędzę znosząc nędzarza* – w tym lapidarnym zdaniu zawiera się podstawowa deklaracja eugeniki idealistycznej.

Teza o ontologicznym fundamencie eugeniki stała się bodźcem do postawienia kolejnego pytania, tym razem o fundament przedwojennej eugeniki polskiej. Okazało się jednak, że eugenika pozostawała praktycznie nieobecna w twórczości czołowych polskich filozofów, co było dość kuriozalne, zważywszy, iż w owym czasie eugenika stanowiła ideę wywrotową, szeroko komentowaną przez ówczesnych postępowców i inteligentów. Rozwiązaniem zastałego impasu okazała się być uwaga poczyniona przez Leona Chwistka, który twierdził, iż charakterystyczną cechą polskiej filozofii wspomnianego okresu było przejmowanie jej zadań przez inne dziedziny nauki. Finalnie weryfikacja dostępnej literatury oraz badania archiwalne potwierdziły, iż tematyka eugeniczna rzeczywiście cieszyła się atencją wśród filozofów praktykujących, oprócz filozofii, także inne dyscypliny nauki. Jednak nawet oni, choć podejmowali stricte eugeniczne zagadnienia, rzadko nazywali ją wprost. Kwestie eugeniczne, najczęściej z pominięciem samego terminu *eugenika*, cieszyły się zainteresowaniem przedstawicieli Polskiej Szkoły Filozofii Medycyny, polskich filozofów związanych z socjologią oraz biologią. W rozprawie starano się wykazać, iż to właśnie taka interpretacja problematyki eugenicznej mocno wpłynęła na materialistyczno-pozytywistyczny charakter eugeniki polskiej.

W polskiej historii międzywojennej odnotować można jedną poważną próbę zbudowania eugenicznego projektu na idealistycznych fundamentach. Realizacji tego zadania podjął się Wincenty Lutosławski. Przedsięwzięcie Eleusis, choć w teorii wznosić się miało na filarach naukowych, a jego twórca deklarował się jako scjentyista, w istocie jednak bazowało na źródłach mistycznych. Projekt ten, mimo iż ambitny i w skali kraju unikatowy, nie wywalczył jednak należytego miejsca w dziejach polskiej eugeniki.

Tym, co łączyło osobliwy projekt Lutosławskiego z materialistycznymi założeniami polskich filozofów medycyny, biologii oraz socjologii oraz wyróżniało eugenikę polską na tle innych krajów, jest bez wątpienia wątek patriotyczno-niepodległościowy. W Polsce

podstawowe zadanie eugeniki sprowadzało się do wprowadzenia korzystnej polityki ludnościowej, mającej na uwadze przede wszystkim wzmocnienie potencjału obronnego kraju, poprzez poprawienie kondycji fizycznej i psychicznej Polaków. Ilość, zdrowie, siła oraz inteligencja obywateli miała być rękojmią niepodległości i integralności terytorialnej kraju. Dopiero po ugruntowaniu tych podstaw, eugenicy polscy mieli przystąpić do zbudowania właściwej inżynierii społecznej.

Mając na uwadze wszystkie wymienione tendencje, cała rozprawa została podzielona na pięć rozdziałów uporządkowanych chronologicznie. Rozdział pierwszym to przegląd założeń teoretycznych, które legły u podstaw eugeniki polskiej. Wśród nich największą popularnością cieszyły się teorie T. Malthusa, H. Spencera oraz C. Lombroso. Jednak to teorie descendencyjne okazały się mieć fundamentalny wpływ na kierunek idei eugeniki. Szczegółowo omówione zostały dwie z nich: Lamarcka teoria dziedziczenia cech nabytych oraz Darwina teoria doboru naturalnego. Ich rewizja miała na celu zwrócenie uwagi na naukowe aspiracje eugeniki polskiej. Rozdział drugi otwiera rekonstrukcja antycznych źródeł eugeniki, jednoznacznie wskazująca na filozoficzny rodowód idei eugeniki. W rozdziale tym znalazła również swoje rozwinięcie główna teza o ontologicznym charakterze eugeniki, wraz z umiejscowieniem jej w sporze pomiędzy materializmem, a idealizmem. Dopiero w trzecim rozdziale pojawił się wykład na temat eugeniki w ujęciu F. Galtona, głównie w jej historycznym kontekście. Usytuowanie klasycznej eugeniki w połowie rozprawy było zabiegiem celowym, który udowodnić miał, iż zanim termin ten powstał, jego zaplecze filozoficzne oraz teoretyczne było od dawna gotowe. W rozdziale czwartym podjęto próbę uargumentowania kolejnej tezy niniejszej rozprawy, tym razem skupiając się na nauce polskiej. Niekonwencjonalny sposób ujęcia historii rodzimej eugeniki pozwolił ostatecznie wyodrębnić ją spośród innych, światowych wariantów oraz wskazać na indywidualistyczny charakter eugeniki polskiej, jednocześnie dystansując ją od eugeniki niemieckiej. Ostatni – piąty rozdział, miał na celu zrekonstruowanie pojawiających się w Polsce inicjatyw wprowadzenia inżynierii społecznej opartej na idei eugeniki.

Zakończenie badań nad filozoficznymi aspektami eugeniki polskiej doprowadziło do kilku, zaskakujących wniosków. Po pierwsze okazało się, że eugenika jest projektem, którego autorstwo należałoby przypisać pewnemu kolektywowi intelektualistów zaniepokojonych przyszłością gatunku ludzkiego, a nie, jak zwykło się to robić dotychczas – konkretnym osobom. Wiodącą rolę w tym kolektywie od zawsze odgrywali albo filozofowie, albo

przedstawiciele nauk przyrodniczych o filozoficznych ambicjach. Po drugie ich wizja eugeniki była ściśle skorelowana z orientacją metafizyczną, co z kolei wyznaczało różnicę pomiędzy poszczególnymi wariantami eugeniki. Analiza zgromadzonych materiałów pozwoliła potwierdzić tezę, iż eugenika niemiecka (dla jej odróżnienia często nazywana higieną ras) wznosiła się na innych fundamentach filozoficznych, niż eugenika uprawiana według przepraszank materialistycznych. Po trzecie polska eugenika przedwojenna posiadała specyficzne warunki, założenia oraz cele, co konsekwentnie umyka współczesnym badaczom eugeniki polskiej. W świetle przeprowadzonej analizy okazało się bowiem, iż w kształtowaniu się polskiej eugeniki, niebagatelną rolę odegrały rodzime ruchy intelektualne, takie jak Polska Szkoła Filozofii Medycyny, która, co zasługuje na podkreślenie, właśnie w debacie eugenicznej potwierdziła swój autentyczny, filozoficzny charakter.